ALTERNATOR
Misliti znanost.

Ženske v akademskih krogih: pogled na problem od socializma do danes

11. 3. 2021

Številka: 12/2021

Avtorica:

- Jovana Mihajlović Trbovc



Dr. Nataša Hojnik, raziskovalka na Odseku za plinsko elektroniko F6, Institut "Jožef Stefan", foto: Katja Bidovec in Arne Hodalič

Kako je prišlo do tega, da o zastopanosti in položaju žensk v znanosti razpravljamo kot o problemu, ki si zasluži tehtno obravnavo? Danes je to tema okroglih miz, strokovnih posvetov in študij, državnih strategij in načrtov znanstveno-raziskovalnega razvoja. Kako se pri tem obravnava zapuščina socializma – zgodovinskega obdobja, ko se je zgodil največji prodor žensk v polje politike, dela, izobraževanja in nenazadnje znanosti?

V zadnjih letih se je interes javnosti in raziskovalcev (posebej raziskovalk) za enakost spolov ter položaj žensk v akademski sferi in na področju znanstvenega raziskovanja na globalni ravni povečal, v zadnjih dvajsetih letih pa postal tudi predmet političnih intervencij v okviru EU. Skladno s tem se je pojavilo celo semantično polje, ki zajema vrsto izrazov in konceptov, povezanih z ženskami in enakostjo spolov v akademskih krogih, kot so enake možnosti, vertikalna segregacija, horizontalna segregacija, pristranskost na podlagi spola (angl. *gender bias*), efekt Matilda (https://en.wikipedia.org/wiki/Matilda_effect) , lepljiva tla (angl. *sticky floor* (https://eige.europa.eu/thesaurus/terms/1395)) itn.

Čeprav je prisoten globalni trend ozaveščanja o pomembnih, hrabrih oziroma uporniških (https://www.rebelgirls.com/products/good-night-stories-for-rebel-girls) ženskah, ki so tudi z znanstvenimi dosežki (https://www.amazon.com/Forgotten-Women-Scientists-Zing-Tsjeng/dp/1788400429) pomembno prispevale k razvoju človeštva, naj bi bil dejanski položaj znanstvenic v njihovih delovnih okoljih po vsem svetu še vedno slabši od položaja

njihovih moških kolegov, kar se je pokazalo (https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0140673620314124?via%3Dihub) tudi med pandemijo bolezni covid-19. Ženske v povprečju predstavljajo polovico študentske populacije, njihov delež (https://ec.europa.eu/info/publications/she-figures-2018_en) pa je pri vrhu akademske lestvice manjši, zlasti na področjih naravoslovja, tehnologije, inženirstva in matematike. Glavni razlogi za takšno neravnovesje so povezani predvsem z značilnostmi akademskega delovnega okolja, kulture in habitusa, ki niso združljivi s tradicionalnimi spolnimi vlogami ter z delitvijo dela in skrbstvenim delom v zasebni sferi, pa tudi s patriarhalnimi stereotipi, zakoreninjenimi v tradicionalni podobi znanosti in znanstvenikov ter v načinih produkcije znanja (https://www.abramsbooks.com/product/invisible-women_9781419729072/) . Kombinacija teh strukturnih razmer in družbenih norm ustvarja učinek »puščajoče cevi« (angl. *leaky pipeline*) oziroma »odtekanja« ženskih kadrov iz »cevovoda« znanstvenega napredovanja od doktorata do profesure (višje ko gledamo po znanstveni lestvici, manj najdemo žensk). To je pojav, ki je bil koncipiran prav v zvezi z akademskim svetom in se izkazal za uporabnega tudi za opisovanje slovenskega okolja. Te študije so začrtale očitno, a prikrito diskriminacijo (https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-9CU63AVL) in stereotipe o spolih, s katerimi se ženske soočajo v slovenskih akademskih krogih, ter njihovo preobremenjenost doma in v službi. Prejšnje študije so opozorile tudi na implicitne (https://repozitorij.uni-lj.si/IzpisGradiva.php?id=5639&lang=slv&prip=dkum:17592:d4) in strukturne (https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13183222.2018.1554313?journalCode=rjav20) načine, kako institucije in celotni akademski sistem reproducirajo spolne hierarhije (https://repozitorij.uni-lj.si/IzpisGradiva.php?id=85307&lang=slv) .

Kot del širših politik o »enakopravni obravnavi«, »enakih možnostih za ženske in moške« ter »vključevanju načela enakosti spolov« (angl. *gender mainstraiming* (https://eige.europa.eu/gender-mainstreaming/what-is-gender-mainstreaming)) se je v devetdesetih letih prejšnjega stoletja v EU pojavilo posebno področje politik (https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13501760050086116) , katerega namen je prav podpora ženskam, ki delujejo na področju visokošolskega izobraževanja in znanstvenega raziskovanja. V zvezi s tem področjem je epistemska skupnost – v okviru ali financirana s strani organov, programov in projektov Evropske komisije – producirala določeno znanje, ki se je v veliki meri ujemalo z diskurzom politik EU (ali ga je celo odražalo). V zadnjih tridesetih letih so bili zbrani statistični podatki (https://ec.europa.eu/info/publications/she-figures-2018_en) (o akademskem osebju, ločeno po spolu), izvedene so bile študije (https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/1f690dc0-7606-48d2-a74e-6b07d15dbb26) (o strukturnih in družbenih razlogih za neenakost) in podana so bila priporočila za ustrezne ukrepe s strani države in akademskih institucij – in to je proces, ki je še vedno v zamahu.

S širitvijo EU proti vzhodu so bile v ta proces nekoliko kasneje vključene tudi nove države (https://ec.europa.eu/research/swafs/pdf/pub_gender_equality/enwise-report_en.pdf) članice in pristopnice, tudi Slovenija (https://www.fdv.uni-lj.si/raziskovanje/raziskovalni-centri/oddelek-za-sociologijo/center-za-socialno-psihologijo/obvestila/gendering-science-slovenian-surveys-and-studies-in-the-eu-paradigms) . Te politike se pod okriljem EU v novih državah članicah dojemajo kot nekaj »novega«, za te države pa velja tako po mnenju (https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/1f690dc0-7606-48d2-a74e-6b07d15dbb26) raziskovalk in raziskovalcev samih kot tudi zunanjih opazovalk in opazovalcev, da so »premalo uspešne« pri znanstvenih raziskavah in »nerazvite« na področju politik enakosti spolov. Pri produkciji znanja o vprašanjih, povezanih z (ne)enakostjo spolov v znanosti in akademski sferi, so postsocialistične akademske skupnosti praviloma prikazane kot »zaostajajoče«, čeprav statistični podatki (https://qz.com/1746284/socialist-countries-employ-more-women-in-math-and-science/) kažejo, da je imela večina socialističnih držav sorazmerno visok delež raziskovalk ženskega spola (kar za večino postsocialističnih držav velja še danes (https://www.economist.com/europe/2019/07/18/why-half-the-scientists-in-some-eastern-european-countries-are-women)). Poleg tega je zgodovinska zapuščina socializma pogosto pojmovana kot ovira pri razvoju »portfelja enakosti spolov«, (ki vključuje relevantno zakonodajo, politike in statistične podatke, ločene po spolu), čeprav na splošno velja, da so lastnosti države blaginje pozitivne za kariere žensk.

Produkcija znanja, na kateri temeljijo politike EU o »vključevanju načela enakosti spolov (https://www.cambridge.org/core/journals/politics-and-gender/article/abs/gender-mainstreaming/B969DB3B6E78AC1C4EE804DDC2E60956) «, dodatno krepi asimetrična razmerja moči, v katerih je »ekspertiza« na tem področju v akademskih središčih zahodne in severne Evrope, medtem ko vzhodnoevropske države veljajo za manj razvite (in se tudi same dojemajo kot take). Gre za del širšega trenda, v katerem je bilo tranzicijsko obdobje splošno razumljeno kot prenos domnevno dobro preizkušenega liberalno demokratičnega in tržno usmerjenega ekonomskega modela z zahoda na vzhod. Posebni položaj Slovenije in socialistične Jugoslavije je odlično izhodišče za prevpraševanje te asimetrije pri produkciji znanja in oblikovanju diskurza, ki izhaja iz politik EU. Če izhajamo iz teze, da v procesih postsocialističnega prestrukturiranja ni ničesar naravnega in da sam koncept tranzicije predpostavlja razmerja moči med vzhodom in zahodom, ki favorizira slednjega, lahko problem obrnemo na glavo. Z drugimi besedami: lahko začnemo pri predpostavki, da ne gre za nekaj resnično novega, ampak za nov diskurz o pojavu, ki je že obstajal in o katerem se je že razpravljalo (glej npr. razpravo Vide Tomšič (https://plus.si.cobiss.net/opac7/bib/5227265) (1980) o izobraževanju žensk). Vendar pa je težava v tem, da diskurzivni okvir politik EU, ki je prežet s koncepti liberalnega feminizma (https://www.versobooks.com/books/3142-fortunes-of-feminism) na splošno ne priznava zapuščin socialistične ureditve, tudi če so pozitivno vplivale na enakost spolov.

Za razumevanje fenomena je treba imeti v mislih tudi spreminjanje pozicioniranosti jugoslovanskega oziroma slovenskega primera ter »spreminjajočih se asimetrij glede razumevanja Jugoslavije v Evropi pred in po razpadu države« (Lóránd 2018 (https://brill.com/view/book/edcoll/9789004364530/BP000015.xml)) in po koncu državnega socializma. Jugoslavija je bila

namreč socialistična država, ki ni spadala v sovjetski blok in je bila na čelu gibanja neuvrščenih, uradna jugoslovanska politika pa je »žensko vprašanje« vključila v koncept »družbenega razvoja« tako v notranji kot zunanji politiki. Za ilustracijo in tudi zato, ker Četrto svetovno konferenco (https://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/) o ženskah v Pekingu (1995) pogosto navajajo kot trenutek, ko je Evropska komisija sprejela koncept vključevanja načela enakosti spolov kot svoje načelo javne politike, je treba omeniti vlogo jugoslovanskih predstavnic (https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=455672) na prvi tovrstni konferenci (https://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/mexico.html) v Ciudadu de Mexico leta 1975. Celo jugoslovanske feministke, ki so bile kritične do državnih politik in njihovega izogibanja ukvarjanju z zakoreninjenimi neenakostmi med spoli, so menile, da same živijo v »boljši različici socializma« in da je njihov položaj boljši v primerjavi z ženskami v drugih komunističnih državah. Vendar pa so bile po koncu socializma in socialističnega projekta (http://sites.cortland.edu/wagadu/wp-content/uploads/sites/3/2020/11/v21-Petrovic.pdf) po letu 1989 vzhodnoevropske, zlasti pa postjugoslovanske države odrinjene na položaj evropske polperiferije (Blagojevic 2009 (https://www.amazon.com/Knowledge-Networks-International-Political-Feminist/dp/3832952381)). Nove demokracije ter njihove politične kulture so izražale močno diskontinuiteto s staro, »totalitarno« ureditvijo, ob tem pa je prevladala domneva, da morajo države v tranziciji »dohiteti« demokracije v jedrni Evropi. To so faktorji, ki legitimizirajo delitev vlog, v kateri se znanje o vzhodu ustvarja na zahodu in ne na vzhodu samem.

Vprašanja, s katerimi se akademska skupnost spopada še danes (denimo, kateri strukturni pogoji spodbujajo inkluzivnost), bi morali obravnati s širšim zgodovinskim zavedanjem. Na primeru socialistične Jugoslavije lahko rekonstruiramo načine, na katere je strukturni kontekst državnega socializma omogočil vključevanje žensk v znanstvene institucije. Treba je nameniti pozornost temu, kako obravnavamo dediščino socializma – tako v smislu vsakodnevnega življenja kot tudi strukturne zapuščine – v procesu prenašanja strategij »integracije načela enakosti spolov« iz okrilja EU v slovenski kontekst. Namesto kot domnevno zgodovinsko zagato in oviro je treba na zapuščino socializma gledati kot zgodovinsko izkušnjo, iz katere lahko črpamo inspiracijo za emancipacijo.

https://www.alternator.science/sl/daljse/zenske-v-akademskih-krogih-pogled-na-problem-od-socializma-do-danes/